

ВИКЛИКИ ДЛЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ: ЯК ЗБЕРЕГТИ ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ?

CHALLENGES FOR THE STATE'S LEGAL POLICY: HOW TO PRESERVE THE RULE OF LAW IN CONDITIONS OF POLITICAL INSTABILITY?

Маланюк Н.Ю., здобувач кафедри
права імені академіка УАН о. Івана Луцького
ЗВО «Університет Короля Данила»

Метою роботи є з'ясування викликів верховенству права в умовах політичної нестабільності та вироблення пропозицій для вдосконалення правової політики України на засадах демократії й європейських стандартів. Методика базується на комплексному вивченні та систематизації науково-теоретичних джерел і норм чинного законодавства з подальшим формулюванням обґрунтованих висновків і практичних рекомендацій. У ході дослідження з'ясовано ключові загрози верховенству права в умовах політичної нестабільності, доведено важливість конституційного контролю, незалежності судової влади, розвитку правової культури та суспільної довіри для забезпечення стійкості правової системи, а також сформульовано рекомендації щодо вдосконалення правової політики України відповідно до демократичних і європейських стандартів. Наукова новизна дослідження полягає у виявленні специфічних викликів верховенству права в умовах політичної нестабільності, уточненні ролі конституційного контролю, судової незалежності, правової культури та суспільної довіри у забезпеченні стійкості правової системи, а також у формулюванні нових підходів до вдосконалення правової політики України. Практична значимість дослідження полягає у можливості використання його результатів для вдосконалення правової політики України, підвищення ефективності конституційного контролю, зміцнення незалежності судової влади, розвитку правової культури та формування суспільної довіри до державних інститутів. Отримані напрацювання можуть стати підґрунтям для впровадження механізмів культурно чутливого правозастосування, посилення ролі громадянського суспільства у процесі ухвалення рішень, гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами та вироблення нових інструментів комунікації між державою і громадянами. Зроблено висновок, що політична нестабільність посилює ризики викривлення конституційних норм, політизації правотворчості, зловживання владою та кризи довіри громадян до державних інститутів. Подолати ці загрози можливо лише шляхом утвердження верховенства Конституції, забезпечення незалежності судової влади, прозорості діяльності органів держави та підвищення рівня правової культури й правосвідомості суспільства. Це створює необхідне підґрунтя для стійкості правової системи та розвитку України як демократичної, правової й соціальної держави.

Ключові слова: верховенство права, політична нестабільність, конституційний контроль, незалежність судової влади, правова культура, правосвідомість, суспільна довіра, правова політика, демократичні інститути, Конституція України.

The purpose of the work is to identify challenges to the rule of law in conditions of political instability and to develop proposals for improving the legal policy of Ukraine on the basis of democracy and European standards. Methodology based on a comprehensive study and systematization of scientific and theoretical sources and norms of current legislation with the subsequent formulation of substantiated conclusions and practical recommendations. Results. The study identified key threats to the rule of law in conditions of political instability, proved the importance of constitutional control, independence of the judiciary, development of legal culture and public trust for ensuring the stability of the legal system, and also formulated recommendations for improving the legal policy of Ukraine in accordance with democratic and European standards. The research aims to identify specific challenges to the rule of law in conditions of political instability, clarify the role of constitutional control, judicial independence, legal culture and public trust in ensuring the stability of the legal system, as well as to formulate new approaches to improving the legal policy of Ukraine. The research aims to use its results to improve the legal policy of Ukraine, increase the effectiveness of constitutional control, strengthen the independence of the judiciary, develop legal culture and form public trust in state institutions. The obtained results can become the basis for the implementation of mechanisms for culturally sensitive law enforcement, strengthening the role of civil society in the decision-making process, harmonizing national legislation with European standards and developing new communication tools between the state and citizens. This will contribute not only to improving the quality of legal regulation, but also to establishing the principles of the rule of law and democratic values in society. It is concluded that political instability increases the risks of distortion of constitutional norms, politicization of lawmaking, abuse of power and a crisis of citizens' trust in state institutions. These threats can be overcome only by establishing the supremacy of the Constitution, ensuring the independence of the judiciary, transparency of the activities of state bodies and increasing the level of legal culture and legal awareness of society. This creates the necessary basis for the stability of the legal system and the development of Ukraine as a democratic, legal and social state.

Key words: rule of law, political instability, constitutional control, independence of the judiciary, legal culture, legal awareness, public trust, legal policy, democratic institutions, Constitution of Ukraine.

Актуальність теми. Політична нестабільність на сьогодні є продовженням системних проблем українського державотворення, які проявляються у слабкій інституційній спроможності, дефіциті довіри до влади та залежності правових рішень від політичної кон'юнктури. Вона посилюється воєнними умовами, інформаційними загрозами та внутрішніми політичними протиріччями, що створюють ризики використання права як інструменту політичної боротьби, а не як універсального регулятора суспільних відносин. У таких умовах зростає небезпека підміни принципу верховенства права принципом доцільності, що може призвести до вибіркового правозастосування, порушення прав людини та підриву легітимності правової системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі верховенство права в умовах політичної нестабільності розглядається крізь кілька основних аспектів. Дослідники підкреслюють, що його збереження можливе лише за умови поєднання інституційних гарантій (консти-

туційний контроль, незалежність суду) з аксіологічними чинниками (правова культура, довіра суспільства, пріоритет прав людини). Водночас проблемою залишається практична реалізація цих засад, оскільки інституційні механізми часто мають формальний характер, а становлення правової культури потребує довготривалих та узгоджених зусиль як держави, так і громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політична нестабільність створює значні виклики для реалізації принципу верховенства права, адже в умовах кризи посилюються ризики політизації правотворчого процесу, вибіркового застосування законів та зловживання владою. Одним із найбільших викликів є підміна принципу верховенства права принципом політичної доцільності, коли правові рішення ухвалюються не з позиції справедливості й конституційних гарантій, а виходячи з короткотермінових інтересів певних політичних сил. Це підриває легітимність правової системи та знижує ефективність інститутів правосуддя. Як наголо-

шує Я. О. Демченко, верховенство права має відображати природний пріоритет прав і свобод людини, що визначають зміст і спрямованість правової системи, тоді як відхід від цієї засади формує підґрунтя для беззаконня та свавілля [1, с. 190].

Т. О. Чепульченко підкреслює, що верховенство права як базовий принцип правової держави вимагає підпорядкування закону не лише громадян, а й самої держави та її органів, навіть у кризових умовах. Закон має залишатися справедливим, гуманним і таким, що забезпечує непорушність основоположних прав [2, с. 186]. Відтак, ключове завдання правової політики полягає у запобіганні відриву букви закону від його ціннісного змісту.

На думку А. Зайця, у період політичної нестабільності особливої ваги набувають такі складові верховенства права, як обмеження державної влади правами громадян, позапартійність права та його незалежність від політичних впливів [3, с. 7]. Якщо ж ці складові ігноруються, право втрачає свій загальнообов'язковий характер і перетворюється на інструмент політичної доцільності.

Оцінюючи поняття «верховенство права», Л. Наливайко, О. Чепік-Трегубенко та О. Письменна, відзначають, що в одному із міжнародних аналітичних звітів воно розкривається через низку ключових елементів. По-перше, це конституціоналізм як система обмеження державної влади. По-друге, вимога до законів бути публічними, зрозумілими, стабільними та такими, що не мають зворотної дії. По-третє, особлива відповідальність парламенту за зміст ухвалених законів та контроль за їх дотриманням. По-четверте, виконавча влада наділяється певною свободою розсуду при реалізації законів, однак ця свобода має бути чітко обмеженою. По-п'яте, необхідний розподіл повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади. По-шосте, судова влада повинна залишатися незалежною й неупередженою, розглядаючи справи виключно на підставі закону. І нарешті, ухвалення владних рішень не повинно бути формальним чи шаблонним, а має враховувати всі істотні обставини справи з урахуванням принципів законності та диференціації. Досягнення цих вимог можливе лише за умови безумовної поваги до фундаментальних цінностей – прав людини, демократії та законності [5, с. 29; 6].

Повністю поділяємо позицію Л. Наливайко та О. Чепік-Трегубенко, які підкреслюють, що принцип верховенства права є багатограним явищем, що охоплює низку складових, серед яких провідне місце належить верховенству Конституції України. Саме це створює підґрунтя для забезпечення національної безпеки й оборони та визначення засад верховенства права [5, с. 29]. На нашу думку, такий підхід є цілком виправданим, адже саме верховенство Конституції України гарантує стабільність правової системи та визначає орієнтири для державної політики. У сучасних умовах, коли держава стикається з викликами у сфері безпеки й оборони, опора на принцип верховенства права стає не лише юридичною, а й суспільно-політичною необхідністю. Він дозволяє поєднати вимоги ефективного управління з дотриманням прав і свобод людини, забезпечуючи баланс між захистом державних інтересів і демократичними цінностями. Тому верховенство Конституції можна розглядати як ключовий орієнтир для формування справедливої та стійкої системи національної безпеки.

Подібної точки зору дотримується й М.В. Балагура, наголошуючи, що однією з найсуттєвіших проблем розвитку демократичних інститутів в Україні є небезпека викривлення змісту конституційних норм. Конституція, як основний закон держави, закріплює засади державного устрою, права й свободи громадян, а також систему стримувань і противаг у владі. Водночас на практиці її положення нерідко зазнають спотворень – як через внесення змін до тексту, так і шляхом ухвалення підзаконних актів, що підмінюють чи перекидують першопочатковий зміст конститу-

ційних норм. Хоча Конституція України і передбачає механізм внесення змін у розділі XIII Основного Закону, проте цей процес має бути спрямований на вдосконалення правової системи, а не на маніпулятивну зміну балансу владних повноважень чи звуження демократичних прав і свобод [7, с. 196].

Ми повністю поділяємо занепокоєння, висловлене М.В. Балагурою. Конституція – це не лише формально-юридичний акт, а й символ суспільного договору, який відображає цінності демократії та правової держави. Тому будь-яке викривлення її змісту становить загрозу для легітимності державної влади та довіри громадян.

На жаль, в українській практиці можна простежити небезпечну тенденцію: внесення змін до Конституції часто зумовлюється не потребою вдосконалення правопорядку, а політичною доцільністю чи боротьбою за владу. Додатковою проблемою є прийняття підзаконних актів, що фактично підмінюють конституційні норми, знижуючи їхню силу та викривлюючи баланс гілок влади. На нашу думку, вихід із цієї ситуації полягає у кількох напрямках: посилення конституційного контролю – Конституційний Суд має стати справжнім гарантом захисту Основного Закону, а не інструментом політичного впливу; -правова культура еліти та суспільства – без усвідомлення цінності Конституції як непорушного фундаменту державності будь-які формальні норми будуть залишатися вразливими до маніпуляцій; -прозорість процесу внесення змін – публічні дискусії, залучення експертів і громадськості допоможуть уникати ситуацій, коли реформи мають прихований політичний характер. Тому, вважаємо, що Конституція повинна виконувати свою базову функцію – гарантувати стабільність і верховенство права. Маніпулятивні зміни чи викривлення її положень підривають демократичний розвиток України та створюють ґрунт для політичної кризи.

Однією з найсерйозніших загроз для утвердження верховенства права в Україні є криза довіри громадян до державних інститутів. Недовіра суспільства до судів, парламенту, уряду та правоохоронних органів призводить до делегітимації їх діяльності, підриває авторитет держави та стимулює правовий нігілізм.

Дослідники справедливо зазначають, що довіра до державних інституцій є ключовим фактором стабільності та ефективності правової системи. Так, О.В. Скрипнюк підкреслює, що низький рівень суспільної довіри трансформується у відчуження громадян від права, що «породжує явища правового нігілізму і девальвацію цінностей конституціоналізму» [8, с. 28–30].

На думку О. М. Макеевої, правова культура виконує не лише регулятивну, а й стабілізаційну функцію: вона сприяє гармонізації взаємовідносин між державою та громадянським суспільством, запобігає правовому нігілізму та забезпечує довіру громадян до державних інституцій [10]. Учений підкреслює, що без належного рівня правової культури право залишається лише формальним набором норм, які не сприймаються суспільством як справедливі та обов'язкові.

Таким чином, криза довіри до державних інститутів створює подвійний ризик: з одного боку, вона делегітимізує функціонування органів влади, а з іншого – знижує готовність громадян дотримуватися правових норм. Подолання цього явища потребує комплексної стратегії, що передбачає підвищення прозорості діяльності державних органів, ефективну протидію корупції та послідовне утвердження цінностей справедливості й рівності у правовій політиці держави.

Важливим аспектом збереження верховенства права у періоді політичної нестабільності є забезпечення стабільності й незалежності судової влади. Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що верховенство права вимагає від держави його реалізації не лише у правотворчій, а й у правозастосовній діяльності, а закони повинні бути пронизані ідеями справедливості, свободи та рівності.

Тому саме в діяльності судів проявляється реальний зміст верховенства права – воно стає не декларацією, а критерієм оцінки справедливості й легітимності державних рішень. Незалежна судова влада є тією інституцією, яка покликана захистити громадян від свавілля законодавця чи виконавчої влади, адже навіть найбільш досконалі закони можуть втратити свій сенс у разі їх викривленого застосування.

Звернення Конституційного Суду до принципів свободи, рівності та справедливості має надзвичайно важливе значення: воно формує ціннісний орієнтир для всієї правової системи, показує, що норми права повинні не лише відповідати букві закону, але й узгоджуватися з духом Конституції. Це особливо актуально у періоди політичних криз, коли суспільство найбільше потребує впевненості у надійності правових механізмів захисту.

Більше того, стабільність і незалежність судової влади стають своєрідним індикатором зрілості демократичних інститутів. Якщо суд залишається стійким до зовнішнього тиску та ухвалює рішення, керуючись виключно правом і принципами справедливості, це свідчить про реальне утвердження верховенства права. Навпаки, підпорядкування судів політичним інтересам зводить нанівець усі демократичні гарантії та призводить до ерозії довіри до держави.

Узагальнюючи результати аналізу, варто підкреслити, що збереження верховенства права в умовах політичної нестабільності виступає одним із провідних завдань правової політики сучасної держави, оскільки саме воно гарантує легітимність влади, стабільність правової системи

та належний рівень захисту прав і свобод людини. Передусім це потребує утвердження верховенства Конституції як непорушного підґрунтя державності та недопущення її маніпулятивного тлумачення чи змін під впливом ситуативних політичних інтересів. Важливою умовою є й забезпечення незалежності судової влади, яка має виступати арбітром у політичних процесах і гарантом справедливості, ухвалюючи рішення на основі принципів свободи, рівності та гуманізму. Не менш вагомим завданням є розвиток правової культури та правосвідомості як у суспільстві загалом, так і серед політичної еліти, адже без внутрішнього ціннісного ставлення до права інституційні механізми залишаються недостатньо ефективними. У поєднанні з прозорістю діяльності органів влади, дієвим конституційним контролем та імплементацією міжнародних демократичних стандартів це створює необхідні умови для того, щоб навіть у кризових ситуаціях право залишалось основним мірилом справедливості та суспільної довіри.

Висновки. Таким чином, політична нестабільність посилює ризики викривлення конституційних норм, політизації правотворчості, зловживання владою та кризи довіри громадян до державних інститутів. Подолати ці загрози можливо лише шляхом утвердження верховенства Конституції, забезпечення незалежності судової влади, прозорості діяльності органів держави та підвищення рівня правової культури й правосвідомості суспільства. Це створює необхідне підґрунтя для стійкості правової системи та розвитку України як демократичної, правової й соціальної держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демченко Я.О. Принцип верховенства права. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 189-193. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/12/35.pdf>.
2. Чепульченко Т.О. Верховенство права як основоположний принцип сучасного правотворення. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2020. № 2. С. 185-188.
3. Заєць А. Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування). *Вісник Академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 3-13.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/ 96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів : матеріали Міжнар. наук.– практ. конф. (м. Дніпро, 28 лют. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 604 с.
6. Письменна О. Верховенство права і верховенство закону як основні принципи правової держави. *European Science*. 2022. 2(sge11-02). P. 113-142. <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2022-11-02-014>.
7. Балагура М.В. Основні виклики та проблеми правової політики у сфері розвитку демократичних інститутів. *Право та державне управління*. 2024 р., № 3. С. 196-200.
8. Скрипнюк О.В. Проблеми верховенства права в умовах трансформації українського суспільства. *Право України*. 2016. № 9. С. 25-33.
9. Головатий С.П. Верховенство права: українські реалії та європейські стандарти. *Юридична Україна*. 2017. № 5. С. 12-19.
10. Макеева О.М. Правова культура як чинник розвитку правової системи. Теорія та історія держави і права, міжнародне право. *Юридичний вісник*. 2016. № 4 (41) С. 48-53.
11. Совгіря О. Верховенство права в умовах війни: виклики для конституційного судочинства України. *Візі майбутнього: конституційний вимір повоєнного відновлення України та європейської інтеграції* : збірник матеріалів і тез II Маріупольського конституційного форуму (м. Київ, 06 жовтня 2023 р.). Київ : ВАІТЕ, 2023. С. 140-146.